

ДИСБАЛАНСИ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ЇХ ВПЛИВ НА ПОГЛИБЛЕННЯ РЕЦЕСІЇ

У даній статті розкриваються три основні дисбаланси ринкової економіки, а саме: деформація вартості товарів внаслідок ірраціональної поведінки суб'єктів економічної системи, різна сила дії на пряму мультиплікатора інвестицій (мультиплікатор звуження сильніший за мультиплікатор розширення) за наявності розриву між сукупною пропозицією та сукупним попитом, зростаюче позитивне сальдо торговельного балансу Китаю за рахунок зростаючого негативного сальдо торговельного балансу США. Ці дисбаланси посилюють спадні фази економічних циклів. Актуальність даної теми висока, адже нерівномірний розподіл доходів у суспільстві робить певні прошарки цього суспільства не здатними витримати занадто глибокого економічного падіння. У випадку винайдення механізмів управління дисбалансами світової економіки, можливо буде не тільки зменшувати глибину рецесії, а й скорочувати довжину самої фази спаду.

Ключові слова: діловий цикл, ірраціональна поведінка, мультиплікатор інвестицій, торговельний баланс, дефляційний розрив.

В данной статье описываются три основных дисбаланса рыночной экономики, а именно: деформация стоимостей товаров, вызванная иррациональным поведением субъектов экономической системы, разная сила действия направления мультипликатора инвестиций (мультипликатор сужения более сильный, чем мультипликатор роста) при наличии разрыва между общим предложением и общим спросом, увеличивающееся позитивное сальдо торгового баланса Китая за счет увеличивающегося негативного сальдо торгового баланса США. Эти дисбалансы усиливают фазу спада экономических циклов. Актуальность данной темы высока, так как неравномерное распределение доходов в обществе делает некоторые слои этого общества не способными пережить достаточно глубокого экономического спада. Контролируя размеры данных дисбалансов мировой экономики, можно будет не только уменьшать глубину рецессии, а и укорачивать длину самой фазы спада.

Ключевые слова: деловой цикл, иррациональное поведение, мультипликатор инвестиций, торговый баланс, дефляционный разрыв.

This article contains the analysis of three crucial imbalances of market economy: distortion of goods' value, produced by irrational behavior of agents of economic system, difference in movement's strength of investment multiplier (multiplier of contraction is stronger than multiplier of expansion) in case of presence of supply gap, increasing debit of current account in trade balance of China owing to increasing credit of current account in trade balance of the USA. These imbalances enhance the phase of reduction of business cycle. This problem is important today because irregularly distributed income in the society makes some classes of this society incapable to go through the deep reduction. Discovering mechanisms of controlling the volume of such imbalances of global economy, would allow not only reducing the depth of recession, but also shortening the length of phase of reduction.

Key words: business cycle, irrational behavior, investment multiplier, trade balance, supply gap.

Постановка проблеми. Сьогоднішня криза – це криза, яка об'єднала якості багатьох попередніх, спричинила падіння усіх ринків, штовхнула реальний сектор економіки у рецесію та підготувала «пастку ліквідності» для інструментів монетарної політики. Зростаючий рівень безробіття у світі та скорочення сукупного виробництва, свідчать про потужність та глобальну масштабність кризи економічної системи, і це за наявності гігантських програм стимулювання економіки, як фіскального, так і монетарного характеру, з боку урядів розвинених країн світу.

Не існує іншої форми руху капіталістичної системи окрім циклічної, тому спади ділових процесів (виробництва) є іманентним явищем для ринкової економіки. І це природно, адже поведінка людей, керована егоїстичними мотивами, провокує циклічність економічних процесів. Недарма у своїй праці один з наймудріших економістів зазначив: «Поверховість політичної економії виявляється між іншим у тому, що розширення і скорочення кредиту, прості симптоми періодів промислового циклу, що змінюються, вона визнає їх причинами. Як небесні тіла одного разу почали певний рух, постійно повторюють його, аналогічно і громадське виробництво, якщо воно залучене в рух поперемінного розширення і скорочення, то потім постійно повторює цей рух. Наслідки, в свою чергу, стають причинами і змінні фази всього процесу, який постійно відтворює свої власні умови, приймають форму періодичності». [1].

Проблема циклічності економічних процесів була досліджена у багатьох працях видатних економістів: Н.Д. Кондратьєв, С. Кузнець, С. Жугляр, Д. Кітчин, М.А. Бунятян, Д. Акерман, Г.Д. Хобс, М.І. Клієрі, Д. Діксон, Д.В. Форестер, Д.М. Гордон, В.Р. Томсон та інші. Цікава праця щодо підтвердження існування циклів була надрукована у січні 2010 року. У ній дослідники, А.В. Кондратьєв та С.В. Цирель, за допомогою спектрального аналізу – методу, запозиченого у фізики, – підтвердили існування хвиль Кондратьєва у динаміці світового ВВП із статистичною значимістю 5 % та середніх хвиль Жугляра із статистичною значимістю 3 % ($0,02 < p < 0,03$). У даній роботі Кондратьєва та Циреля початок п'ятої хвилі датується 1984 роком, а кінець її фази підйому (за однією з гіпотез) 2008 роком. Після чого вони зауважують: «... теперішня фаза спаду хвилі Кондратьєва розпочалася дещо завчасно (на 3-5 років) – ми віримо певною мірою завдяки суттєвим помилкам деяких впливових у політичній сфері економічних діячів (і перш за все, адміністрації Буша)». [2]. Погоджуючись із думкою про скорочення довжини хвилі, хочеться зауважити, що першопричина цього скорочення зовсім інша – розвиток інформаційних технологій і, як наслідок, – інтеграція ринків. Лаги між діями одних суб'єктів економіки та реакцією на ці дії інших суб'єктів скоротилися до мінімальних величин, та самі процеси прийняття і впровадження в дію певних рішень стали

миттєвими процесами. І це дає підстави припускати наявність значного скорочення довжини хвилі Кондратьєва. Тому нова, шоста, довга хвиля почнеться значно раніше (2012-2014 роки), ніж гадають більшість економістів. Цей підсумок зумовлює наступну проблему: без певного втручання в механізм роботи світової капіталістичної системи, фаза підйому наступної хвилі буде більшою від попередньої (статистичні дані динаміки світового ВВП свідчать про історичне зростання волатильності), але й точка перегину фази спаду буде знаходитися значно нижче від попередньої.

Постає необхідність з'ясувати та дослідити причини сучасного посилення амплітуди коливання економічної системи. Актуальність даної теми висока, і це не дивно, адже, нерівномірний розподіл доходів у суспільстві робить певні прошарки цього суспільства не здатними витримати занадто глибокого падіння економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблеми вже актуалізуються у працях видатних економістів сучасності: Пола Кругмана, Маргіна Шиндлера, Нурієля Рубіні, Джозефа Стігліца, Майкла Хатчісона, Олів'єра Бланкхарда та багатьох інших. Пол Кругман вдало зазначив, що ми живемо у час парадоксів (парадокс заощадливості, парадокс ділеверіджингу, дефляційний парадокс), які одночасно реалізуються та загострюють, і без того складний, стан фінансових ринків. В тому, що теперішня фінансова криза є найгострішою з-поміж усіх попередніх, не має сумніву. Її багатогранність та поєднання в собі багатьох рис попередніх фінансових криз викликає науковий інтерес не тільки в університетських вчених, але й у економістів, що працюють у наукових підрозділах МВФ та Світового банку. Велику увагу факторам, що посилюють кризу світової фінансової системи, приділили у своїх працях такі відомі політичні діячі, як Бен Бернанкі та Девід Груен.

Проте час, із існуючою доктриною вільного руху капіталу, що йде на користь глобалізації та інтеграції ринків, впливав, певною мірою, на економічну думку. Світова організація торгівлі та інші наднаціональні органи не могли дозволити проявів протекціонізму, остерігаючись ланцюгової реакції та зменшення об'ємів торгівлі. Через що проблеми динаміки торговельних балансів провідних країн світу із торговельними балансами країн, що розвиваються, залишилися не розглянутими. Так само і проблема перевиробництва, яка сприяла вільному руху капіталу і загостренню вищевказаної проблеми.

Мета даної статті – розкрити фактори, а точніше – дисбаланси, що посилюють волатильність економічного циклу, а також з'ясувати та формалізувати механізм дії цих дисбалансів.

Виклад основного матеріалу. Функціонування сучасної світової економіки супроводжується посиленням волатильності ринків у коротко-строговому періоді, що, в свою чергу, сприяє зростанню волатильності ділових циклів у

довгостроковій перспективі. Дана тенденція свідчить про наявність певних причин, що зумовлюють зростання величини відхилення економіки від свого основного тренду. Далі будуть розкриті три основні дисбаланси капіталістичної системи.

1. Ірраціональна поведінка суб'єктів капіталістичної системи призводить до заміни реальних вартостей товарів іншими штучними вартостями, і це відбувається на багатьох ринках. Та нас, перш за все, цікавить кредитний ринок, де під впливом ірраціональної поведінки сформувався дисбаланс вартості боргу – довгостроковий борг коштує менше короткострокового, що, в свою чергу, спотворює оцінку ризиків.

Почнемо з найпростішого прикладу ірраціональної поведінки – споживчий кредит фізичних осіб. В Україні вартість споживчого кредитування в національній валюті у 2009 році складала в середньому 20 % річних. При цьому за 2009 рік в Україні було видано споживчих кредитів на суму 137 113 млн гривень (за грошово-кредитною статистикою Національного банку України). Уявіть собі людину із низьким рівнем доходу і старою моделлю стільникового телефону, але (під впливом моди) – з великим бажанням мати більш нову модель. Вона отримує кредит на суму 1000 грн. строком на рік із сплатою тіла кредиту та відсотків одним платежем у кінці строку (для спрощення). Через рік вона сплатить 1200 грн за модель телефону, яка вже на той час буде коштувати 700 грн через випуск на ринок наступних двох моделей. Отже, «вартість терпіння» коштує 500 грн., це без додавання 15 % по депозитах (мінімальна річна ставка у 2009 році). Чи можна при даній кон'юктурі ринку назвати таку поведінку раціональною? Крім того, уявіть собі, що більше половини споживчого кредиту в Україні було отримано у іноземній валюті (переважно долар США) фізичними особами, чий доходи деноміновані у гривні.

Перейдемо до іншого прикладу, а також до прошарку суспільства, від рішень якого залежить певною мірою волатильність ринків. Чи можна назвати раціональною поведінку топ-менеджерів фінансових компаній та банків США потягом 2003-2007 років? Їх модель поведінки можна коротко описати наступними словами: чим більше потоків капіталу пройде через нашу структуру, тим більше комісій ми отримаємо, а напрям цих потоків та вірогідність їх повернення – вважалось другорядним питанням. Отже, жага отримати миттєві прибутки, нехтуючи ризиками, стала основною рисою поведінки тих людей, що керували фінансовими компаніями напередодні 2008 року. Тому, як один із факторів, що спричинили колапс кредитного ринку, Девід Груен називає глобальне зростання ризикових торговельних позицій та зростання левериджу банків через бажання отримувати короткострокові віддачі на вкладені інвестиції. [3]. Навряд чи можна назвати раціональною поведінку керівників

фінансових структур, які не приділяють достатньої уваги прогнозам довгострокової кон'юкттури ринку та оцінці ризиків.

Політична економія висунула досить обґрунтований та незаперечний постулат, що кожний суб'єкт економіки прагне до максимізації прибутку («homo economicus»). Проте слід враховувати, що за останні три десятиріччя змінилась психологія людей та відбулось зміщення вподобань у бік сьогоdnішнього споживання. Велику роль у цьому відіграв розвиток засобів масової інформації, який дав змогу виробникам продукції впливати на споживачів «двадцятичотирьохгодинною» рекламою. Така необхідність масової реклами вимагається другим дисбалансом капіталістичної системи, про який йтиметься нижче.

2. Припустімо, що весь вироблений продукт має ціну P , яка складається з собівартості C та, закладеної виробником, норми прибутку F . Для того, щоб здійснювалось не скорочене відтворення виробництва, потрібно, щоб увесь продукт був спожитим, тобто купленим. Спрощено, C – це сукупність усіх винагород за найману працю, а F – це винагорода власнику за прийняття на себе ризику та уміння організувати процес виробництва. Тоді щоб відбувався нормальний процес економічного відтворення необхідно купити товару на суму: $C + F$. Для того, щоб це втілити у свій час в реальність, треба було вирішити дуже важливе питання: як власникам активів уникнути купівлі товару на суму F (бо їм не потрібен товар у такій кількості), при цьому продавши увесь вироблений продукт. Це питання було вирішене за допомогою кредиту і сума F на певних умовах (строковості та платності) надійшла до найманих робітників. Проте слід розуміти, що при постійному повторенні процесу відтворення виробництва наступає момент, коли реструктуризація боргу стає неможливою, а повернення суми старої заборгованості скорочує купівельну спроможність класу найманих робітників. Внаслідок цього формуються залишки товару на наступний період, які автоматично дають сигнал для запуску механізму скорочення виробництва.

Також треба уявляти основні риси ринкової економіки, конкуренцію та вільний ринок, який в свою чергу є проявом підтримання тієї ж конкуренції. Конкуренція – це боротьба між супротивниками за право бути першим. Бути першим у ринковій економіці означає мати найбільший прибуток, що за умов чистої конкуренції досягається збільшенням об'єму виручки, що у свою чергу досягається розширенням виробництва. Отже, нормальне функціонування ринкової економіки є, за своєю природою, рухом у напрямку постійного збільшення виробництва. При цьому платоспроможний попит намагається наздогнати пропозицію, не рідко за рахунок методів стимулювання попиту. Ця «погоня» відбувається доти, доки дисбаланс між попитом та пропозицією не стане настільки очевидним, що власники активів будуть змушені скоротити

виробництво. Тоді система буде деякий час рухатись у протилежний бік, вимушена фаза скорочення, після якої знов повернеться до висхідної динаміки.

Для нас розуміння цього дисбалансу важливе з тієї причини, що він має певний вплив на мультиплікатор інвестицій. Ефект мультиплікатора був введений Каном у 1931 році для характеристики державних витрат на суспільні роботи, що призводять до зростання рівня зайнятості. Але повною мірою ця концепція була використана в теорії Кейнса [4].

$$Y = C_0 + MPC \times Y + I_0;$$

$$Y \times (1 - MPC) = C_0 + I_0;$$

$$Y = \frac{1}{1 - MPC} \times (C_0 + I_0); \text{ де } \frac{1}{1 - MPC} = \mu;$$

$$Y = \mu \times (C_0 + I_0),$$

μ – це мультиплікатор автономного споживання (він також є і мультиплікатором державних витрат, і мультиплікатором інвестицій). За теорією лорда Кейнса, мультиплікатор діє однаково у двох напрямках, тобто підсилює на однакову величину μ як зростання ВВП при збільшенні інвестицій, споживання або державних закупівель, так і його скорочення при зменшенні складових валового внутрішнього продукту.

Ми вважаємо, що сила дії мультиплікатора однакова у двох напрямках лише при відсутності розриву між сукупною пропозицією та сукупним попитом. За наявності такого розриву ($AS > AD$, іманентний дисбаланс нормального функціонування ринкової економіки) мультиплікатор діє слабкіше у напрямку збільшення сукупного доходу, та з більшою силою зменшує сукупний дохід при скороченні інвестицій (або споживання чи державних витрат). Це дає нам розуміння того, що за наявності такого дисбалансу процес зменшення однієї із складових ВВП прискорює скорочення розриву між сукупним попитом та сукупною пропозицією, шляхом зменшення останньої. Тому через різну силу дії мультиплікатора інвестицій (в залежності від напрямку руху економічної системи) можна говорити про перевищення негативного ефекту від відтоку капіталу над позитивним ефектом від його попереднього притоку.

3. Третій дисбаланс є одним з найвагоміших факторів, що загострили сучасну рецесію. Цей дисбаланс посилюється разом із зростанням об'ємів світової торгівлі та процесів глобалізації. Він проявляється у зростанні позитивного сальдо торговельного балансу Китаю та негативного сальдо торговельного балансу США. Внаслідок цього надлишкові грошові кошти, які не можуть бути реалізованими на слабозвиненому та ризикованому ринку капіталів Китаю перетікають до економіки США. Даний дисбаланс сприяє не тільки «надуванню бульбашок» на певних ринках

великої американської економіки, але й в свою чергу утворює нові витки посилення цього дисбалансу. У роботі одного із сучасних економістів, Ворвіка МакКіббіна, тема зростаючого сальдо торговельного балансу Китаю за рахунок зростаючого негативного сальдо торговельного балансу США досить добре обгрунтовується і підтверджується статистичними даними [5].

Ми ж розглянемо дану проблему з точки зору простої рівності, за якої економічна система досягає стану рівноваги (у теоретичній моделі Кейнсіанців):

$$S = I.$$

Для китайської економіки дане рівняння має вигляд:

$$S = \text{Казначейські цінні папери ФРС}.$$

Дана теоретична рівновага досягається в межах китайської економіки, і, не розгортаючи далі праву частину рівняння, ми не можемо побачити третього дисбалансу світової економіки. Якщо ж розглядати ці дві економіки, як єдине ціле у рамках світової економічної системи, то всім відому формулу «кейнсіанського хресту» можна записати у наступному вигляді:

$$\text{Заощадження (Китаю)} = \text{Споживання} + \text{Інвестиції (США)}.$$

Тобто права частина первинного рівняння розкладена на дві складові, перша з яких має більшу вагу ніж друга. Така ситуація не тільки підсилює проаналізований у цій статті другий дисбаланс але й, за рахунок купівлі американцями китайських товарів за гроші, надані, в свою чергу, тими ж китайцями, – негативну динаміку сальдо торговельних балансів двох країн (третій дисбаланс).

Необхідно підкреслити, що друга складова правої частини рівняння (I) також містить деяку приховану слабкість. Вона виявляється у неналежному аналізі ризиків та спрямуванні інвестицій у неефективні проекти, що відбувається через великий об'єм коштів, які надходять із-за кордону. Якщо говорити словами Фредеріка Мишкіна, певній частині інвестицій загрожує «моральна загроза». Це відбувається через те, що боржник має стимули інвестувати в проекти з великим ризиком, які дають йому добру винагороду, якщо проект буде успішним, проте позиконадавач несе основну частину збитків, якщо проект зазнає невдачі [6]. В умовах нашого дисбалансу, що зростає в процесі торгівлі між США та Китаєм, моральна загроза набирає глобального значення і якщо вона реалізується, то пов'язані фінансові ринки різних країн потрапляють у порочне коло, вибратися з якого, як показує теперішня ситуація, дуже важко.

Висновки. Результати дослідження проблеми функціонування сучасної світової економіки дають можливість зробити наступні висновки.

1. Нормальне функціонування ринкової економіки за своєю природою є рухом у напрямку постійного збільшення виробництва. Проте за певних суттєвих причин, обгрунтованих у даній статті, настає момент, коли рух унеможливується і

змінює на деякий час свій напрямок, адже рівновага системи – це суто теоретична модель, реальна економіка знаходиться у постійній динаміці. Отже, циклічність ділових процесів є іманентною рисою капіталістичної системи.

2. Сьогоднішня ситуація на фінансових ринках дає підстави зробити висновок про ірраціональну поведінку суб'єктів економіки. Така поведінка призводить до деформації вартостей товарів (нас в більшій мірі цікавить дисбаланс вартості боргу, за якого довгостроковий борг коштує менше короткострокового), яка в свою чергу спотворює оцінку ризиків та нехтує довгостроковим аналізом процесу при прийнятті рішення суб'єктами економіки. Внаслідок формуються високо ризикові інвестиційні портфелі з великим леверіджем.

3. За нормального функціонування капіталістичної системи збільшується розрив між сукупною пропозицією та сукупним попитом. За наявності такого розриву ($AS > AD$) мультиплікатор діє слабкіше у напрямку збільшення сукупного доходу, та істотно зменшує сукупний дохід при скороченні інвестицій (або споживання чи державних витрат). Тому через різну силу дії мультиплікатора інвестицій (в залежності від напрямку руху економічної системи) негативний ефект від відтоку капіталу перевищує позитивний ефект від його попереднього притоку.

4. Зростання активного сальдо торговельного балансу країн, що розвиваються за рахунок збільшення негативного сальдо торговельного балансу розвинених країн. Наприклад, ця динаміка яскраво виражена між торговельними

балансами Китаю та США, через що відбувається надходження великих сум грошових коштів на ринок США. Внаслідок того, що економіка США є в більшій мірі економікою споживання, ніж інвестування, на глобальному рівні це означає, що недостатня частка інвестицій (прямих, довгострокових) реалізується у світі. Тому через перевагу споживання відбувається зворотне посилення дисбалансу між торговельними сальдо країн, що при постійному повторенні веде до зайвої ліквідності (великого масштабу) на фінансових ринках.

5. Проаналізовані дисбаланси надають прискорення скороченню виробництва у фазі спаду ділового циклу та збільшують глибину рецесії. Нерівномірний розподіл доходів у суспільстві робить деякі прошарки цього суспільства не здатними витримати занадто глибокого економічного падіння. Через це постає необхідність управління розмірами дисбалансів світової економіки.

Перспективи майбутніх досліджень. У Міжнародному валютному фонді сьогодні відбуваються активні дискусії щодо обмежень вільного руху капіталу. 19 лютого 2010 року у науковому департаменті МВФ була надрукована праця «Притоки капіталу: роль контролю» [7], у якій автори доводять необхідність, за певних умов, обмежень вільного руху капіталу.

Перспективу розвитку даного напрямку вважаємо необхідною, через що у наступній статті буде викладені потенційні інструменти прямої політики керування дисбалансами світової економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. – Том 1. – М.: Видавництво політичної літератури, 1988.
2. Korotayev, Andrey V., & Tsirel, Sergey V. 2010. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008-2009 Economic Crisis. Structure and Dynamics. – Vol. 4. № 1. – P. 3-57.
3. David Gruen. Reflections on the Global Financial Crisis. (presentation at the Sydney Institute, Tuesday 16 June 2009).
4. Палехова В.А. Макроекономіка. – Миколаїв: Видавництво МФ НАУКМА, 2001.
5. Warwick J. McKibbin. The Global Financial Crisis. Causes and Consequences. (presentation at the Lowy Institute for international policy, 8 april 2009).
6. Frederic S. Mishkin. Financial Policies and the Prevention Of Financial Crises In Emerging Market Economies. – New York: Uris Hall 619 Columbia University, 2000.
7. Jonathan D. Ostry, Atish R. Gosh, Karl Habermeier, Macros Chamon, Mahvash S. Qureshi, and Dennis B.S. Reinhardt. 2010 Capital Inflows: The Role of Controls // IMF Working Paper № 10/04 (Washington: International Monetary Fund).
8. Gordon D.M. Up and Down the Long Roller Coaster. U.S. Capitalism in crisis / Ed. By B. Steinberg. – New York, NY: Economics Education Project of the union for Radical Political Economics, 1978.
9. Paul Krugman. The Global Economy. (presentation at the World Affairs Council: Oregon, 22 february 2009).
10. Селищев А.С. Макроекономіка. – СПб.: Питер, 2001.
11. Кобяков А., Хазін М. Закат імперії долара та кінець Pax Americana. – М.: Видавництво «Віче», 2003.
12. Diebolt C., Doliger C. 2008. New International Evidence on the Cyclical Behaviour of Output: Kuznets Swings Reconsidered. Quality and Quantity // International Journal of Methodology 42/6: 719-737.
13. Mankiw N.G. Principles of Economics. 5th ed. – Mason, OH: South-Western, 2009.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.